

שעור יג: שחיטת בהמה

המשניות הבאות אחרי משנת צידה בפרק 'אין צדין' עוסקות במקרים מיוחדים של שחיטת בהמה: בהמה מסוכנת, בכור שנפל בו מום, ובתוספתא נוסף גם: 'אותו ואת בנו'. המקרים החריגים הללו כונסו יחדיו לפרקנו, למרות שכל אחד מהם בפני עצמו שייך לתחום הלכתי אחר: שחיטת מסוכנת שייכת להלכות טריפות, שחיטת בכור – למסכת בכורות, ו'אותו ואת בנו' – בפרק המתאים במסכת חולין. המשותף לכולם הוא שהם מקרי גבול של היתר השחיטה ביום טוב. הופעתם ביחד מזמינה בירור של המכנה המשותף שנמצא בהם ומשמעותו להבנת חשיבות השחיטה ביום טוב.

א. בהמות לשחיטה

אחרי שתי המשניות הראשונות של הפרק שעסקו בצידה, מופיעות שלוש משניות העוסקות בבהמות לשחיטה:

בהמה מסוכנת לא ישחוט אלא אם כן יש שהות ביום לאכול ממנה כזית צלי, רבי עקיבא אומר אפילו כזית חי מבית טביחתה.

שחטה בשדה לא יביאנה במוט ובמוטה אבל מביא בידו אברים אברים:

הרישא של המשנה מתירה לשחוט בהמה מסוכנת גם סמוך לסוף היום, אף על פי שאין כבר זמן לסעודה. ההיתר לא נועד לצורך אכילה, אלא כדי להציל את הבהמה מלהפוך לנבילה. ההיתר לשחוט הוא מעין הערמה, הנסמכת על האפשרות לאכול עוד משהו מן הבהמה בשארית היום-טוב, דבר ההופך אותה ל'אוכל נפש'. זהו היתר מן הסוג של 'מתוך שהותרה לצורך הותרה נמי שלא לצורך' ו'הואיל וחזי לאורחין'. ביסוד ההיתר עומדת ההנחה שעצם השחיטה הותרה ביום טוב, ויש צורך רק לעקוף את האיסור שנותר, לעשות זאת לצורך יום טוב.

הסיפא של המשנה עוסקת בהולכת הבהמה בפרהסיא, ודורשת לעשות זאת בדרך שאין בה פומביות של עשית מלאכה. הלכה זו דומה במידת מה להלכה של טלטול הסולם לשובך, גם שם קיימת הבחנה בין גוף המעשה, המותר ביום טוב לצורך אוכל נפש, לבין אופן ביצועו, כאשר נדרש לא לעשות זאת בפרהסיא ובדרך שיש בה זלזול ביום טוב.¹

בכור שנפל לבור רבי יהודה אומר ירד מומחה ויראה אם יש בו מום יעלה וישחוט ואם לאו לא ישחוט רבי שמעון אומר כל שאין מומו ניכר מבעוד יום אין זה מן המוכן:

משנה זו עוסקת בככור לשחיטה. בכור מותר לאכילה רק אם נפל בו מום, ומן הרישא של

¹ בענין זלזול ביום טוב נעסק אי"ה בשעור הבא בהרחבה.

המשנה משמע שהתירו שלש מעשים שונים באופיים כדי לאפשר את אכילת הבהמה: ראיית המום על ידי מומחה כדי להתירה, טלטול על ידי העלאתה מן הבור, ושחיטה. רבי שמעון חולק באמרו ש'אין זה מן המוכן'. ברור שאם אינו מוכן, אסור בטלטול ושחיטה, אך יתכן שגם ראיית הבכור אסורה מסיבה זו, שהרי אם אינו מוכן, אי אפשר לאכלו, ואם כן אין היתר גם לעסוק בדינו.

משפט השלילה – 'ואם לאו לא ישחוט' טעון ביאור לעצמו. אם הכוונה היא לומר שאם המומחה לא מצא מום לא ישחוט, הרי זה פשיטא, ויתר על כן, היה על המשנה לומר גם שלא יעלה, ולא רק לא ישחוט, שהרי אין לו שימוש ביום טוב. הגמרא תדון בשאלה מדוע היה צריך להציג את צד השלילה המובן מאליו, ומודע לא נזכר שגם ההעלאה אסורה. בגמרא יתפתח דיון על היחס בין שלשת האיסורים שבמשנה: ראייה, טלטול ושחיטה, ועל משמעותו והיקפו של מאמר השלילה, בהתאם לכך.²

בהמה שמתה לא יזינה ממקומה ומעשה ושאלו את רבי טרפון עליה ועל החלה שנטמאה ונכנס לבית המדרש ושאל ואמרו לו לא יזיז ממקומה: ההלכה השלישית אינה נוגעת ישירות לאוכל נפש, אלא אדרבה, מדובר על בהמה שמתה ולכן אינה ראויה לאכילה. אפשר לומר שהיא נגררת אחרי המשניות הקודמות, שעוסקות במסוכנת ובעל מום. אבל יתכן שיש לה גם מעמד עצמאי כאן, כיון שהבהמה שמתה ראויה לכלבים.³ וכיון שכך, הרי גם היא בהמה העומדת לאכילה, ואולי אפילו יש בה היבט של 'אוכל נפש' גם במצבה כנבילה.⁴

² להלן יבואר שקיימת אפשרות לפתור את השאלה הזאת בפשטות, בטענה שכך דרכה של משנה, שהיא מציגה את צד השלילה מול צד החיוב מאות פעמים במשנה ובתוספתא, מבלי שיהיה בצד השלילה חידוש על פני החיוב.

³ שאלה היא, אם מוכן לאדם הוי מוכן לכלבים. לעיל ו' ע"ב. אלא שזה רק לדעת רבי יהודה ולא לדעת רבי שמעון.

⁴ כדעת רבי שמעון ורבי עקיבא רבו, בירושלמי: 'לכל נפש – אף נפשות בהמה בכלל' (ירו' ביצה א' י"א, סא ע"א). ודלא

ביצה ג משנה ג

ביצה ג משנה ה

ביצה ג משנה ד

חולין בכל מקום ובלבד שיהיו זבוחין כאשר צוה מתחלה בהיותם כולם קרבנות, וזהו פשוטו של מקרא זה על הנכון. ושמו רבותינו נתכוננו בזה כשאמרו בספרי (ראה לט), כאשר צויתך, מה קדשים בשחיטה אף חולין בשחיטה.

לדעת הרמב"ן, פשוטו של מקרא מתייחס לצווי השחיטה שנאמר בפרשות הקרבנות בחומש ויקרא. בכך כורך הכתוב את שחיטת החולין עם שחיטת הקדשים. ראייה לכך הוא מוצא גם במדרש הספרי, המקביל בין שחיטת חולין לבין שחיטת קדשים. לפי הפירוש האחר, המבוסס על מדרש חז"ל והובא על ידי רש"י, ההפניה היא לתורה-שבעל-פה. הלכות שחיטה שנמסרו מסיני למשה רבנו. למעשה, אין סתירה בין הפירושים, מכיון שההנחיות המדויקות של השחיטה: ושט וקנה, רוב אחד בעוף ורוב שנים בבהמה, אינם מפורשים בתורה שבכתב גם בתורת הקרבנות שבויקרא, ולכן יש צורך בתורה-שבעל-פה כדי לפרטם.⁶ יש לפרש במשולב כך: וזבחת כאשר צויתך בהלכות הקרבנות שנמסרו – מעבר לאמור במפורש בתורה – בהלכה למשה מסיני. ההפניה לפסוקי הקרבנות מעידה על הזיקה שבין שני נושאי השחיטה, של קדשים ושל חולין.

מן הניסוח של הפסוקים בדרך של בדיעבד: 'כי ירחק ממך המקום' ניתן להבין, שמלכתחילה ראוי היה שכל אכילת בשר תהיה בהקשר של קרבנות וקדשים. כדעת רבי ישמעאל שסבר שבשר תאווה כלל לא הותר להם במדבר.⁷ ההיקש של רמי בר אבא בסוגייתו בין בשר קדשים לבשר חולין מלמד שבמידה מסוימת נשמרת הזיקה ביניהם גם לאחר שהותרה אכילת חולין. לא רק בהקבלת הלכות השחיטה המפורשת במלים 'כאשר צויתך', אלא גם בהקשרים נוספים שאינם מפורשים וניתנים לדרשה על ידי חכמים.

כשביט המקדש אינו קיים ואין דרך להקריב עולת ראייה ושלמי חגיגה, הדרך הקרובה ביותר לשחיטה ואכילת בשר בדרך של קדושה ולא בדרך של חולין ו'תאווה' היא ביום טוב, כאשר השחיטה והאכילה נעשות לשם מצוה. למדנו בתחילת פרק שני⁸ שאכילת הבשר ביום טוב היא בבחינת 'חיי עולם'

מכיון שבערב יום טוב, קודם שמתה, היתה ראויה גם לאדם, יש לכך השפעה על מעמדה כדבר שהיה מוכן מערב יום טוב. במובן זה היא דומה לשברי כלים שנדונו בפרק 'כל הכלים', כפי שנדון בסוגיות מוקצה בשעורים הראשונים.

ב. שחיטת בהמה מסוכנת

סוגית הגמרא על 'בהמה מסוכנת' אינה עוסקת כמעט בדין המשנה עצמו, אבל היא מהווה פתיחה לכל קובץ המשניות העוסקות בשחיטת הבהמה:

משנה:

בהמה מסוכנת לא ישחוט אלא אם כן יש שהות ביום לאכול ממנה כזית צלי.

רבי עקיבא אומר: אפילו כזית חי מבית טביחתה. שחטה בשדה לא יביאנה במוט ובמוטה אבל מביא בידו אברים אברים.

גמרא:

אמר רמי בר אבא: הפשט ונתוח בעולה, והוא הדין לקצבים. מכאן למדה תורה דרך ארץ: שלא יאכל אדם בשר קודם הפשט ונתוח.

המאמר של רמי בר אבא מקביל בין הקרבת העולה לשחיטת חולין. יסודה של הקבלה זו מצוי כבר בתורה. הציווי הנוגע לאכילת 'בשר תאווה', היינו בשר חולין, בחומש דברים, מפנה למקום אחר שבו הוסברה דרך הזביחה:

כִּי יִרְחִיב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבוּלְךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לְךָ וְאָמַרְתָּ אֲכֹלָה בֶּשֶׂר כִּי תֵאָוֶה נַפְשְׁךָ⁵ לֶאֱכֹל בֶּשֶׂר בְּכָל אֹת נַפְשְׁךָ תֹאכַל בֶּשֶׂר: כִּי יִרְחַק מִמֶּךָ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשׂוֹם שְׁמוֹ וְזָבַחְתָּ מִבְּקָרְךָ וּמִצֹּאֲנֶךָ אֲשֶׁר נָתַן ה' לְךָ כַּאֲשֶׁר צִוִּיתְךָ וְאָכַלְתָּ בִשְׂעָרְךָ בְּכָל אֹת נַפְשְׁךָ:

ההנחיה כיצד לזבוח את הבהמה אינה מופיעה כאן. אלא מפנה למקום אחר, 'כאשר צויתך'. והיכן 'צויתך'? שני פירושים לכך, כמבואר בפירושו הרמב"ן:

וטעם זבחת וגו' כאשר צויתך - על דעת רבותינו (חולין כח א), כאשר צויתך על פה מהלכה למשה מסיני... והנה מתחלה צוה שיהיה כל מה שהם אוכלים שלמים, והם שחוטים כמשפט הקרבנות, ועתה כשבא להתיר בשר החולין אמר זבחת מבקרך ומצאנך כאשר צויתך - בהיותם קרבנות, ותאכל אותם חולין בכל תאות נפשך, לומר שיתירם

ביצה כה, א

דברים יב, כ - כא

פירוש רמב"ן
דברים יב כא

⁶ חולין כח א.

⁷ חולין טז ב. ויתכן שגם רבי עקיבא שסבר שבמדבר היה מותר אפילו בשר נחירה, עדיין יסבור שעדיף לאכול בשר בקדושה ולא ב'תאווה'. ועי' חולין פד א ורמב"ם דעות ה' י', המגבילים אכילת בשר תאווה. ועי' עוד תנחומא (בוכר) אחרי מות יז.

⁸ עי' בשעור על עירוב תבשילין ואגדת סעודת יום טוב. לעיל #

כדעת רבי יוסי הגלילי בביצה כא סוף ע"א. (מכילתא דר"י בא, מסכת פסחא, פרשה ט'). במכילתא דרשב"י מחלק בין נפש בהמה הכלולה בכל נפש לבין כלבים שאינם בכלל זה. (לשמות יב טז). אבל הבבלי לא הבחין בין בהמה לכלבים, ששניהם מוזנותם עליך. (ביצה, כא ב).
⁵ מכאן המקור למונח 'בשר תאווה' לאכילת חולין.

אפשר להתייחס אל מימרת רמי בר אבא וסוגית האגדה המשתלשלת ממנה בהלכות דרך ארץ כסוגית פתיחה לנושא של שחיטה ואכילת בשר ביום טוב. בהראותה את חשיבותה המצוותית ואת התדמותה לשלמי החגיגה בזמן שבית המקדש היה קיים.

ג. בכור שנפל לבור

המשנה השנייה וסוגית הגמרא שעליה עוסקות בהרחבה בדינו של בכור. בהמשך להנחה הקודמת, שיש הקבלה בין שחיטה וסעודת יום טוב בחולין לשלמי חגיגה, אפשר לומר ששחיטת ואכילת בכור פסולי המוקדשין היא הדבר הקרוב ביותר לאכילת קדשים בחוץ ביום טוב. בכור שהיה בבחינת 'מוקדשין' – קדשים קלים, עד סמוך לפני היום טוב, ועתה הפך להיות מותר לאכילה. ואם כן – רצוי לאכילה ולשחיטה לצורך סעודת יום טוב.¹¹

משנה:

בכור שנפל לבור, רבי יהודה אומר: ירד מומחה ויראה¹² אם יש בו מום יעלה וישחוט, ואם לאו לא ישחוט.¹³ רבי שמעון אומר: כל שאין מומו ניכר מבעוד יום אין זה מן המוכן.

קריאה ראשונית ופשטנית במשנה מורה שמדובר בבכור תם, שלא היה מוכן לשחיטה ואכילה מבעוד יום, ורק עם נפילתו לבור, התעוררה האפשרות שנפל בו מום.¹⁴ לכן צריך שהמומחה ירד ביום טוב לבור ויברר האם אכן ניתן הבכור לאכילה. רבי שמעון סבור שמכיון שלא ניכר בו מום מבעוד יום, הוא אינו מוכן, ואסור בשימוש ביום טוב. בפשטות נראה שהמחלוקת היא בשאלת ההכנה, וכפי שביארנו לעיל בסוגיות הכנה, מוקצה ונולד, יכול להיות שרבי שמעון ורבי יהודה הפוכים כאן

ולא 'חיי שעה' שכן זו מצוה מן התורה. הגמרא תמחה על דברי רבי אליעזר שכנה את היוצאים משעורו לסעודת יום טוב כ'מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה'. היות וזו אכילה של מצוה, אין להתייחס אליה כאל 'תאוה נפשך לאכול בשר'. מכאן נובעת האוירה הכללית של המשניות והסוגיות בפרקנו, המעודדות באופנים שונים את השחיטה והאכילה ביום טוב. יש להוסיף על שנאמר עד כאן גם את החידוש, שהשחיטה עצמה, ולא רק האכילה, האכילה נחשבת למצוה. שהרי היא דומה במידה מסוימת לשחיטת הקדשים, שהיא חלק עיקרי ומשמעותי ממעשה הקרבן.⁹ בכך נבדל יום טוב משבת. גם בשבת יש מצוה לענגה במאכל ובמשתה, בבשר וביין. אלא שבשבת אסורה השחיטה, ולכן יש להכין את הבשר מבעוד יום, ולשם כך התירו להשהות ולהטמין לצורך סעודת שבת. אבל ביום טוב, עצם השחיטה ביום טוב נחשבת למעשה ראוי ורצוי, מכיון שהיא מתדמה לאופיו של יום טוב בזמן שבית המקדש היה קיים. כאשר המועד נחוג בהקרבת שלמים ואכילת קדשים. ולכן, ביום טוב אין עוסקים בהיתרי הטמנת חמין ותבשיל, אלא בהיתר לשחוט ולבשל בו ביום.

בהמשך הסוגיה מוכיחה הגמרא שדברי רמי בר אבא לא נאמרו כהוראה הלכתית בהלכות שחיטה וטריפות, אלא כהנחיה בהלכות דרך ארץ, שלא למהר ולאכול בלי הפשט וניתוח. ובעקבות זאת היא מונה עוד הנחיות לאכילה מתונה וסדורה, כדי שהאדם לא ינהג בגרגרנות באכילתו ושתייתו. בהקשר של שחיטה ביום טוב, יש בהוראתו של רמי בר אבא ערך נוסף, מעבר לנימוסי דרך ארץ: היה מקום לחשוב שלא ראוי להרבות במלאכות ובטרחת יתירה ביום טוב, ולכן עדיף שלא להשלים את הפשט העור וניתוח כל הבהמה, ולהניחם לאחרי החג. רמי בר אבא מורה שאיסור השחיטה והנלוה עליו הוא לא ברמת 'דחוויה' מפני שמחת יום טוב, שמחייב צמצום מירבי לפעולות ההכרחיות לצורך אכילה, אלא ברמת 'הותרה'. לכן אין צורך למעט במלאכה, וכל הנחוץ לשם אכילת הבשר במתינות, בישוב הדעת, בדרך ארץ ובשמחה, הותר ואף רצוי ביום טוב.¹⁰

⁹ אמנם, יש להזהר מלהעניק לשחיטת ואכילת בשר ביום טוב מחוץ למקדש משמעות של 'קדשים בחוץ'. כידוע בהלכות פסח, שאין לומר 'בשר זה לפסח' ואין להציג את הבשר שעל שלחן הסדר באופן מטעה.

¹⁰ הפיסקה הבאה בסוגיה עוסקת בנושאת הבשר במוט, ומתוך כך בנושאת בני אדם. סוגיה זו תידון בשעור הבא אי"ה, בהקשר של טירחת יום טוב ועובדין דחול.

¹¹ מקצת ראה לדבר זה אפשר להביא מן השאלות. בפרשת בא, שאילתא מר, פתח את השאלתא בדיון כלל על דין בכור, ולאחר מכן עבר ל'ברם צריך' – מה דין שחיטת בכור שנפל בו מום ביום טוב.

¹² כו עמוד א

¹³ ביטוי השלילה הזה נראה מיותר. פשיטא, שאם לא נפל בו מום לא ישחוט. אפשר לומר שזהו מבנה ספרותי מצוי במשנה ולא חייבים לדייק ממנו חידוש הלכה. הצורה 'ואם לאו' – לא' מצויה במשנה ובתוספתא מאות פעמים, וברבות מהן לא הציעו הגמרא והמפרשים חידוש נוסף בצד השלילה. בסוגיותנו, תציע הגמרא אוקימתא שעל פיה יקבל המשפט הזה משמעות הלכתית.

¹⁴ כך מנוסחת אפשרות זו בשאלות (שאילתא מר): ברם צריך אילו בכור דאיתליד ביה מומא ביומא טבא מהו לאחוויה לחכם ביומא טבא ומשרייה ומיכליה מי אית ביה משום מוקצה אי לא מי אמרי' כיון דלא מישרי מחולא מוקצה הוא או דילמא מכי אית ליה בדעתיה דהשת' נפיל ביה מומא לא הוה מוקצה

רבי יהודה היא להחשיב את הבכור, אפילו הוא תם, כמוכן לאכילה, אף על שהמום נפל רק ביום טוב.

ד. ביאור המחלוקת בגמרא

הגמרא לא קיבלה את הפירוש הפשטני שהצענו לעיל במשנה, מכיון שאינה מקבלת את האפשרות שרבי יהודה יקל באיסור הכנה יותר מרבי שמעון.²¹ לכן היא מציעה כיוונים אחרים להסבר המחלוקת.

במאי קא מפלגי? אי נימא ברואין מומין קמפלגי, דרבי יהודה סבר: רואין מומין ביום טוב, ורבי שמעון סבר: אין רואין מומין ביום טוב. ולפלגו ברואין מומין דעלמא?

הצעת הגמרא היא שרבי יהודה ורבי שמעון חולקים בשאלה אם רואים מומים ביום טוב. רש"י מציע שני הסברים לאיסור ראית מומין: א. החכם נראה כיושב ודן את הדין ביום טוב. ודין אסור ביום טוב משום שבות. ב. הכשרת הבהמה לשחיטה על ידי בירור המום, נראית כתיקון הבהמה למאכל ביום טוב.

האפשרות שבמשנה יש מחלוקת ישירה בשאלה אם רואים מומים ביום טוב בלבד, נדחית מפני שכדי להציגה אין צורך בסיפור אודות נפילת הבהמה לבור. עם זאת, אין הגמרא דוחה את האפשרות לקיומה של מחלוקת כזאת בין רבי יהודה ורבי שמעון,²² אלא רק מבטלת את האפשרות להסביר באמצעותה בלבד את המחלוקת במשנה.²³

בכור שנפל לבור אצטריכא ליה, סלקא דעתך אמיא: משום צער בעלי חיים לערים ולסקיה, כרבי יהושע, קא משמע לן.

כדי לפתור את הצורך בהצגת המחלוקת במקרה של בכור שנפל לבור, מסבירה הגמרא שחידושה של המשנה הוא שאין היתר להעלות את הבכור – בין לדעת רבי יהודה ובין לדעת רבי שמעון, כל

בדעותיהם מן הרגיל בשבת: רבי שמעון מחמיר,¹⁵ מכיון שלא צפוי שיפול בו מום דווקא ביום טוב, וגם אם כן, עדיין נחוצים תנאים רבים לכך שהבהמה תותר בשחיטה: שהמום יהיה מום קבוע, שימצא חכם שזודקק לו ביום טוב, כמבואר בסוגית המוקצה במסכת שבת.¹⁶

רבי יהודה סבור שדווקא במקרה זה אפשר לומר 'אדם יושב ומצפה מתי יפול בו מום'. אף על פי שהוא אוסר להאכיל לכלבים בהמה שמתה בשבת,¹⁷ כי אדם אינו יושב ומצפה 'מתי תמות בהמתו'.¹⁸ נראה, ש'יושב ומצפה' אינו מבטא את מידת הסבירות שהדבר יתרחש בקרוב,¹⁹ אלא גם למוטיבציה של האדם. אדם אינו מעוניין שבהמתו תמות ויצטרך להאכילה לכלבים, ולכן אינו 'מצפה' לכך. אבל מי שיש לו בכור בעדרו, ודאי וודאי שהוא יושב ומצפה שיפול בו מום כדי שיוכל לעשות בו שימוש. הרי הוא 'מצפה' לכך במידה כזאת, שחושדים בו שיעשה זאת במכוון בידיים.²⁰ במיוחד גדולה הציפיה ביום טוב שבו יש בלאו הכי מצות שחיטה ואכילה. ואם לא ישחוט את הבכור, ייאלץ לשחוט בהמת חולין אחרת. לכן הנטיה של

¹⁵ עי' באור שמח לרמב"ם פרק ב' הלכה ג' מהלכות יום טוב, שמסביר שלר' שמעון אין מוקצה רק במוקצה מחמת איסור, 'דלולא האיסור שהוא מוקצה מחמתו אדם מצפה לזה הענין שנחתה עכשיו, כמו מותר שמן שבקעה, שלולי איסור שבת אדם מכבה נרו, ... וכן באם נשחטה בהמה בשבת, הא לולא איסור שחיטה הרי היא עומדת לשחיטה'. אבל כשהדבר אינו משהו שאדם מצפה לו, 'דלולי יום טוב האם היה מצפה שתפול בו מום קבוע', בכי האי גוונא גם רבי שמעון מודה דמוקצה כי האי גוונא אסור'. ועי' שם הסברו מדוע רבי יהודה דווקא מיקל במקרה זה.

¹⁶ שבת מו ב. וכך מנסח זאת השאלות (שם) "אע"ג דר' יהודי מחמיר במוקצה בעלמ' הכא מקיל דהא דעתיה עליה ור' שמעון אמ' כי האי גוונא הוי מוקצה אע"ג דר' שמעון שרי מוקצה בעלמ' הכא אסר דאמ' מי יאמ' דמיזודקק ליה חכם".
¹⁷ שבת קנו ב.

¹⁸ עי' חידושי הרשב"א לביצה ב' א', ד"ה ואת הנבלה.
¹⁹ לדברי רש"י, ביצה ל' ב', ד"ה הכא אדם, לדעת רבי שמעון, אין אדם יושב ומצפה אימתי תפול בהמתו, וכי נביא הוא וידוע שעתידי ליפול למחר' – השאלה של 'יושב ומצפה' היא שאלה של סבירות המאורע. אבל ניתן להסביר גם אחרת, שהרי אם אין מדובר בשאלת הסתברות אובייקטיבית, אלא באם האדם נותן דעתו על השימוש האפשרי בדבר ואינו מקצהו מדעתו – הרי שבהחלט אפשר לפרש שדווקא בכור נמצא בטוח הציפיות והמוכנות של האדם להשתמש בו. וכפי שיבואר להלן במקרה של נולד ביום טוב ומומו עמו.

²⁰ כך פירשו התוספות את דעת רבי יהודה הנשיא המובאת לקמן בברייתא: (כו א' ד"ה תנו רבנן) "דר' יהודה הנשיא לית ליה מוקצה דקאמר אם יש בו מום קבוע ואפילו אם נפל ב"ט יעלה וישחוט ולית להו להני תנאי מוקצה בבכור דלעולם דעתו עליו שמא יפול בו מום ואם לאו שאין בו מום מאליו לא ישחוט". הסיבה היחידה לא לפרש כך את דעת רבי יהודה (בר אילעאי) במשנה היא רק ההנחה המוקדמת שהוא מחמיר במוקצה, ולא יתכן שיקל כאן, כדברי הגמרא.

²¹ עי' תוס' ד"ה בכור שנפל לבור, כו א, שהקשה: 'וא"ת מאי שנא דבכל דוכתא מחמיר רבי יהודה טפי במוקצה מרבי שמעון?'. אם תולים את המחלוקת בענין ייחודי של בכור, מסתלק הקושי.

²² הראשונים משתמשים בגמרא זו כמקור וסמן לקיומה של מחלוקת כזאת. הרי"ף למשנה כאן השמיט את כל הדיון של הגמרא והותיר רק את המחלוקת הזאת. וכן בפירוש המשנה לרמב"ם, ברש"י לשבת קלו א', ד"ה ושוין. בתוס' לשבת מו ב' ד"ה והתנן.

²³ מכאן ראה שהגמרא מייחסת חשיבות יתירה להקשר הסיפורי בו מופיעה ההלכה. לא יתכן שפרטי הסיפור הם פרטים טפלים. הם משמשים תמיד חלק מהגדרת השאלה ההלכתית. ועי' במאמר באקדמות כו על מוקצה, קזואיסטיקה והמשגה.

מוסכמה מקובלת בש"ס, שרבי יהודה הוא המחמיר במקצה.²⁷

כדי לפתור את הקושי הזה מעמידים אוקימתא נוספת, שמדובר בבכור שהיה לו מום עובר מערב יום טוב, ולכן היתה דעתו של הבעלים לשחטו ביום טוב, אם יתברר שהמום הפך קבוע.

בסופו של דבר, המחלוקת במשנה נותרה על כנה, כפי ההסבר הראשון בגמרא. זו מחלוקת אם רואים מומים ביום טוב. כדי לפטור את בעית חוסר ההכנה של הבכור מערב יום טוב, מציבה הגמרא את המשנה באוקימתא, שכבר קדם מום בערב יום טוב ותרום להכנה. לדברינו, אין צורך בכך, ורבי יהודה אכן אינו סבור שבכור הוא מחוסר הכנה, גם אם הוא תם, כשם שהגמרא סבורה שבכור שיש בו מום שאינו קבוע נחשב מוכן, אפשר לומר לדעת רבי יהודה שגם בכור תם נחשב מוכן.

ה. ראית מומין ביום טוב

קיומה של מחלוקת תנאים בשאלה אם רואים מומין ביום טוב אינו תלוי רק בפירוש משנתנו, אלא הוא מפורש במקורות תנאיים נוספים. הגמרא נפנית עתה לדון בגוף המחלוקת הזאת.

תנו רבנן: בכור תם²⁸ שנפל לבור, רבי יהודה הנשיא אומר: ירד מומחה ויראה, אם יש בו מום יעלה וישחוט, ואם לאו לא ישחוט. אמר לו רבי שמעון בן מנסיא: הרי אמרו אין רואין מומין ביום טוב.

כיצד? נולד בו מום מערב יום טוב אין מבקרין אותו ביום טוב, נולד בו מום

עוד לא הוברר שהוא ראוי לשחיטה ואכילה, אף על פי שצער בעלי חיים דאורייתא.²⁴

חידושה של המשנה הוא שהשיקול של צער בעלי חיים אינו מספיק כדי להתיר את הטרחה או האיסור של טלטול הבהמה שאינה ראויה לצורך אוכל-נפש ביום טוב, אף לא בדרך של הערמה.

על פי הצעת הגמרא יש לפרש את משנתנו כך: בכור תם שנפל לבור ונפגע, נחלקו רבי יהודה ורבי שמעון אם מותר שמומחה ירד לראותו ולקבוע אם המום קבוע. לדעת רבי יהודה אם נמצא שהמום קבוע, אפשר להעלותו ולשחטו, ולרבי שמעון, כיון שאסור לראותו, גם אסור ממילא לטלטלו, כי לא היה מוכן בערב יום טוב. זו המחלוקת העיקרית.

אגב כך, למדתנו המשנה שאין היתר להעלות את הבהמה בלא שנבדקה בכור, גם לדעת רבי יהודה, אף על פי שיתכן שתותר באכילה. זו הערמה אסורה, ויש לבדוק את כשירות הבהמה למאכל קודם שמעלים אותה.

אי הכי 'לא ישחוט'? לא יעלה וישחוט מבעי ליה! לא צריכא דעבר²⁵ ואסקיה, סלקא דעתך אמינא לשחטיה, קא משמע לן.

אף על פי שקודם לכן לא הקשתה הגמרא על יתור משפט השלילה במשנה, 'ואם לאו לא ישחוט',²⁶ כעת היא מייחסת חשיבות למשפט זה, כיון שהוא מורה על איסור העלאת הבכור כל עוד לא נמצא בו מום. לפי הפירוש הנוכחי, היה חשוב להדגיש דווקא את מניעת העלאתו ולא את מניעת שחיטתו. תשובת הגמרא עוקפת את העדר האיזכור של איסור העלאת השור בתירוץ של אוקימתא דחוקה: 'דעבר ואסקיה'. כלומר, אכן איסור השחיטה כולל גם איסור ההעלאה והיה צריך לומר 'לא יעלה'. אבל במשנה דובר על מקרה אחר, שבו כבר הועלתה הבהמה שלא כדין. ולכן נאסרה בו רק השחיטה.

לשחטיה? הא תם הוא! לא צריכא, דנפל ביה מומא. והא מוקצה הוא! אלא דנפל ביה מום עובר מערב יום טוב, והשתא הוה ליה מום קבוע. מהו דתימא: דדעתיה עלויה ונשחטיה, קא משמע לן.

בשלב זה נחשף הקושי העיקרי של הגמרא לקבל את פירוש המשנה כפשוטה, שמדובר ביום שנפל עם הנפילה לבור. לפי הגמרא, לא יתכן שבמשנה מדובר בתם שנפל ביום טוב ונפל בו מום, מכיון שלפי זה יוצא שרבי יהודה מיקל במקצה. והרי זו

²⁴ כדברי הרמב"ם בפירוש המשנה כאן.

²⁵ כת"י וטיקן 109: דעבר באיסורא ואסקיה

²⁶ הערת השפת אמת בד"ה שם בגמ' אי הכי.

²⁷ ובדרך זו פרשו בדרך כלל הראשונים. ע"י לדוגמה ההסבר של תוד"ה בכור שנפל, לפירוש רש"י: (ביצה כה ב- כו א): "נ"ל דמיירי בבכור שהיה בו מום קבוע מאתמול אך שלא הראה לחכם מבעוד יום דאי נפל ביה מומא ב"ט ודאי לא הוה שרי רבי יהודה דהוי מוקצה מחמת איסור דלא הוה דעתיה עליה מאתמול ור' יהודה אית ליה מוקצה". ולאידך גיסא הם מסבירים בכונת ר' שמעון שהאיסור אינו מדין הכנה אלא מאיסור ראייה: "ע"כ לא בעי למימר דאין זה מן המוכן שהוא מוקצה דהא ר"ש לית ליה מוקצה אלא ה"פ כל שאין מומו ניכר שלא ראהו חכם מע"ט ולא היה נודע אם היה קבוע אין זה מן המוכן כלומר אין היתרו היתר דאין מוכן להכשיר דאין רואין מומין ב"ט וטעמא משום דנראה כמתקן או כדן את הדין שהוא אסור משום שבות".

²⁸ כתבי היד חלוקים בגירסת המילה 'תם': בכת"י מינכן 95 ווטיקן 134 חסר 'תם'. בכת"י וטיקן 109 בכת"י הספריה הבריטית (Harley 5508) וכן בכת"י גטינגן, נמצא. מסתבר, שהגורסים בלא המילה 'תם' התאימו את הנוסח למהלך הסוגיה, המניחה בפשטות שלא יתכן שתם לא יהיה מוקצה. (ע"י תוד"ה תנו רבנן, שמציג את שתי הגירסאות ושני הפירושים הנובעים מהן). אם כן, בשונה מרבי יהודה (בר אילעאי), רבי (יהודה הנשיא) שמופיע בברייתא, פחות מזוהה עם ההחמרה בהלכות מוקצה, ולכן אפשר לגרוס תם, ולהעמיד את רבי יהודה הנשיא כחולק על רבי יהודה (בר אילעאי).

אביי מחדש, ש'אין מבקרין אותו גם לרבי שמעון מורה רק על איסור ביקור לכתחילה, ובדיעבד הבדיקה מועילה להכשירו לאכילה. וגם חסרון הכנה אין בו, כיון שהיה בו מום מערב יום טוב. ואילו נולד ומומו עמו, מותר לראות מומו ולהכשירו מלכתחילה. אלא שאין בדבריו הסבר מדוע מותר. לכאורה משמע, שיש כאן היפוך הסדר: רבי שמעון אוסר ראיית מומין בדבר שאינו מוכן, ונולד ביום טוב הואיל והיה מוכן אגב אמו, אין איסור לראותו ולבקר.

לפי ההבנה הזאת, אין צורך לנמק מדוע לרבי שמעון אסורה ראיית מומין בטעמים שחידש רש"י ב'סברא מבחוח'³²: איסור דין ותיקון ביום טוב. הנימוק מצוי בגוף המשנה: אין רואין מומין של מה שאינו מן המוכן.³³

והא כי אתא רב אושעיא, אתא ואייתי מתניתא בידיה: בין שנולד בו מום מערב יום טוב, ובין שנולד בו מום ביום טוב, חכמים³⁴ אומרים: אין זה מן המוכן!

ואלא קשיא הך!

היא אדא בר אוכמי היא, דמשבש ותני.³⁵ מסקנת הגמרא היא שאין היתר לראות מומין גם של בכור שהיה בו מום מערב יום טוב, לפי שיטת רבי שמעון. והיא מוסיפה לחזק זאת בדיוק מן המשנה:

³² כלומר, סברא שאינה מפורשת בגוף הגמרא. (המונח שאול מהטרמינולוגיה של העיון הספרדי מדבי ר' יצחק קנפנטין).
³³ הרמב"ם הציג כך את טעם ההלכה: רמב"ם יו"ט ב הלכה ג: 'וכן בהמת קדשים שנולד בה מום ביום טוב הואיל ולא היתה דעתו עליה מערב יום טוב אסור לשחטה ביום טוב, לפיכך אסור לראות מומי קדשים ביום טוב גזירה שמא יתירם החכם במומן ויבא זה לשחוט בו ביום. ועי' באור שמח שהסביר שהרמב"ם הצריך להוסיף את הגזירה, כדי שיוכל לשלב בין איסור הראיה לאיסור מוקצה.
הראב"ד השיג עליו:

לפיכך אסור לראות מומי קדשים ביו"ט. אמר אברהם: 'ואפילו נולד בו מום מערב יום טוב אין רואין אותו ביו"ט'. כלומר, יסוד האיסור אינו חוסר ההכנה אלא איסור הראיה בפני עצמו, והוא קודם ומחולל את איסור אינו מן המוכן. בכור שנולד ומומו עמו, לדעת הרמב"ם מותר לבקר בו בדיעבד, והראב"ד מסביר זאת בסיבות משניות:

ולמה אין רואין אותו לכתחלה? שמא לא יהיה מום קבוע ונמצא מטלטל מה שאינו ראוי לו שאי אפשר בלא טלטול או שמא לא ידקדק בראייתו מפני שמחת יו"ט. (פרק ב' מיום טוב, הלכה ד)

³⁴ סתם 'חכמים', והלא זו דעת רבי שמעון. יש המורים מכאן הלכה כרבי שמעון, שכן סתמו דעתו כדעת 'חכמים' בבבביתא.

³⁵ אבל הציטוט של רב נחמן מאביו, התומך בנוסח הברייתא של אדא בר אוכמי, אינו ברייתא ואין לסמוך עליו, אלא הצעת פירוש באותה ברייתא, ומשנתברר שהיא משובשת, אף הפירוש של אביו של רב נחמן נדחה. (ריטב"א ד"ה אמר אביי).

ביום טוב, רבי שמעון אומר: אין זה מן המוכן. ושיון שאם נולד הוא ומומו עמו שזה מן המוכן.

דברי תנא קמא, הוא רבי יהודה הנשיא, כפשט משנתנו – שאפשר לראות מומין ביום טוב וגם בכור תם שנפל בו מום.²⁹ רבי שמעון בן מנסיא החולק על רבי, סובר כרבי שמעון, שאין רואים מומין ביום טוב. המחלוקת היסודית על ראית מומין ביום טוב מובילה למחלוקת כפולה. 1. בכור שנפל בו מום מערב יום טוב אך טרם נראה לחכם, לדעת רבי שמעון אי אפשר לראות את המומין ביום טוב. 2. בכור תם, מכיון שאי אפשר לראות מומיו ביום טוב, אינו מן המוכן.³⁰ לפי פירוש זה, המשנה והברייתא עולות בקנה אחד ומתאימות זו לזו. החידוש הנוסף בברייתא על פני המשנה הוא במקרה שכלל לא נזכר במשנה, 'נולד הוא ומומו עמו' שנחשב מוכן גם אליבא דרבי שמעון. אפשר לומר, שהוא נחשב מוכן אגב אמו לאכילה טרם שנולד, ובלי שחיטה. אולם לא מובן מדוע במקרה שנולד לא קיימת בעיה של איסור ראית מומין לדעת רבי שמעון.³¹

על כך מתקיים הדיון בהמשך הסוגיה:

דרש רבה בר רב הונא: נולד הוא ומומו עמו מבקרין אותו ביום טוב לכתחלה. אמר ליה רב נחמן: אבא תני: אם עבר ובקרו מבוקר, ואת אמרת מבקרין אותו לכתחלה?

אמר אביי: כותיה דרבה בר רב הונא מסתברא, מדקתני תלתא בב':

'נולד בו מום מערב יום טוב אין מבקרין אותו ביום טוב'. לכתחלה הוא דלא, הא דיעבד שפיר דמי.

'נולד בו מום ביום טוב, רבי שמעון אומר: אין זה מן המוכן'. דאפילו דיעבד נמי לא.

והדר תני: 'ושיון שאם נולד ומומו עמו שזה מן המוכן'

דאפילו לכתחלה נמי.

²⁹ בהנחה שנקבל את עדות כתבי היד ונוסח הדפוס הגורסים 'תם' בדברי רבי יהודה הנשיא בנוסח העדיף. ואילו הנוסח שהשמיט את המילה 'תם' הוא נוסח מתוקן על פי פרושי ראשונים בסוגיה, שהתאימו את הברייתא ודעת רבי יהודה הנשיא שבה לפירוש הגמרא לעיל במשנה בדעת רבי יהודה בר אילעאי.

³⁰ כאמור בפנים, האיסור על ראיית מומין קדם לאיסור 'אינו מן המוכן' לדעת רבי שמעון. כלומר, מפני שאסור לראות מומין, הבכור אינו מוכן. אלמלא כן, יתכן שרבי שמעון יודה לרבי יהודה שהבכור נחשב מוכן, מכיון שאדם יושב ומצפה מתי יפול מום בכבורו. בכך נפתרת התמיהה של המפרשים מדוע לא מוצגת המחלוקת של רבי שמעון כמחלוקת ישירה בדין מוקצה. (עי' פני יהושע כו ב', ד"ה בפירוש" בד"ה ביום טוב).

³¹ בירושלמי אכן נדחקו לפרש את ההיתר ב'עבר וראהו' (ירושלמי פ"ג ה"ד).

אמר ליה רבי אבא: מאי טעמא לא שבקתינהו לרבנן למעבד עובדא כרבי שמעון? אמר לו: ואת מה בידך? אמר ליה: הכי אמר רבי זירא: הלכה כרבי שמעון.

אמר מאן דהוא: אזכי ואסק להתם, ואגמרה לשמעטא מפומיה דמרה. כי סליק להתם אשכחיה לרבי זירא, אמר ליה: אמר מר הלכה כרבי שמעון? אמר ליה: לא, אנא מסתברא אמרי.

מדקתני במתניתין: רבי שמעון אומר: כל שאין מומו ניכר מבעוד יום אין זה מן המוכן, וקתני לה בברייתא בלשון חכמים שמע מינה: מסתברא כוותיה.

האמוראים בארץ ישראל ובבבל³⁹ נחלקו בהכרעת ההלכה. על פי כללי הפסיקה⁴⁰ יש לפסוק כרבי יהודה במחלוקתו עם רבי שמעון, אולם לפי שנסתמה דעתו של רבי שמעון כדעת 'חכמים' בברייתא, נוטה רבי זירא לפסוק כמותו.

מאי הוי עלה?

אמר רב יוסף: תא שמע דתליא באשלי רברבי: דאמר רבי שמעון בן פזי, אמר רבי יהושע בן לוי, אמר רבי יוסי בן שאול, אמר רבי משום קהלא קדישא דבירושלים, רבי שמעון וחבריו אמרו: הלכה כרבי מאיר.

אמרו? והא אינהו קשישי מניה טובא! אלא: בשיטת רבי מאיר אמרוה.

דתנן: השוחט את הבכור ואחר כך הראה את מומו, רבי יהודה מתיר, ורבי מאיר אומר: הואיל ונשחט שלא על פי מומחה אסור.

אלמא קסבר רבי מאיר ראיית בכור לאו כראיית טרפה. ראיית בכור מחיים, ראיית טרפה לאחר שחיטה. ומינה, ראיית טרפה אפילו ביום טוב, ראיית בכור מערב יום טוב.

רב יוסף מציע לתלות את מחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון אם רואים מומין ביום טוב במחלוקת אחרת, בין רבי יהודה ורבי מאיר, בשאלה מה המשקל של ראית החכם. לפי רבי מאיר, שונה ראית בכור מראית טרפה. ראית טרפה היא רק

אמר רב נחמן בר יצחק: מתניתין נמי דייקא, דקתני: רבי שמעון אומר: כל שאין מומו ניכר מערב יום טוב אין זה מן המוכן.

מאי אין מומו ניכר? אילימא שאין מומו ניכר כלל, פשיטא, צריכא למימר?³⁶ אלא דלא אתחזי לחכם מערב יום טוב אם מום קבוע אם מום עובר. קתני מיהת אין זה מן המוכן, שמע מינה.

מסקנת הגמרא היא, כאמור, שלדעת רבי שמעון אין שום היתר לראית מומין ביום טוב, אלא אם כן נולד ומומו עמו. ואין בה הסבר במה שונה נולד ומומו עמו מן האחרים לענין היתר ראיית מומיו.

בחלק הבא של הסוגיה, עוסקת הגמרא במוקצה לחצי שבת ואגב כך היא מסבירה שהיתר נולד ומומו עמו הוא רק במקרה שבו סמוך ללידתו, לפני שחל עליו האיסור, 'יתבי דייני התם', כלומר החכם ראה והתירו מיידית.³⁷ למסקנת הגמרא חייבים לומר, שאין פסול מהותי בראיית מומין ביום טוב, אלא רק איסור להתעסק בהתרת הבכור שאינו מוכן. ולכן איסור זה אינו קיים במקרה של נולד ביום טוב.

1. פסק ההלכה בראית מומין ביום טוב

המקרה של בכור שנולד ומומו עמו מעורר דיון על מוקצה לחצי שבת. נדלג על סוגיה זו שאינה מעיקר ענייננו בשעור, ונעבור לפרק הבא של הסוגיה, שבו דנה הגמרא בהכרעת ההלכה בענין ראיית מומין ביום טוב, על פי מעשי חכמים.

רבי יהודה נשיאה³⁸ הוה ליה ההוא בוכרא, שדריה לקמיה דרבי אמי. סבר דלא למחזייה. אמר ליה רבי זריקא, ואיתימא רבי ירמיה: רבי יהודה ורבי שמעון הלכה כרבי יהודה. הדר שדריה לקמיה דרבי יצחק נפחא; סבר דלא למחזייה. אמר ליה רבי ירמיה ואיתימא רבי זריקא: רבי יהודה ורבי שמעון הלכה כרבי יהודה.

ביצה כז א

³⁶ לפי הסברנו בפשט המשנה, דבר זה אינו פשיטא כלל, שהרי רבי יהודה סבור שגם בכור תם נחשב מוכן. וכך משמע גם מברייתת רבי יהודה הנשיא, אם גורסים בה 'תם'. אלא שהגמרא דחתה אותה, לפי דרכה, כברייתא משובשת.

³⁷ רש"י מפרש על פי המשך הסוגיה בענין 'מוקצה לחצי שבת': כיון שלא היה בו איסור מעולם, אין זה נחשב לתיקון או לדין. זאת, בתנאי שהמומחה רואהו מייד, קודם שהספיק להאסור. יש אומרים שאם זה מום גלוי לכל כגון שרגלו קטועה, אין צורך שהמומחה יהיה סמוך ללידה, אם כי יש צורך בראייתו כדי להתיר. (מאירי, ד"ה בכור שנולד). ועי' לעיל הערה 37. אבל יש מקום לפרש גם להיפך: רבי שמעון אוסר ראיית מומין מפני שהבכור אינו מן המוכן. ולכן בנוולד ומומו עמו, שהיה מוכן אגב אמו, מותר לראותו. יתרונו של הפירוש הזה בכך שאין הוא נזקק לטעמים שאינם מופיעים בגמרא לאיסור ראיית מומין אליבא דרבי שמעון.

³⁸ אין זה רבי יהודה הנשיא – רבי, שצוטט לעיל בברייתא, אלא נכדו, רבי יהודה נשיאה, בן זמנם של חכמי האמוראים בדור השני.

³⁹ ובהם גם אמוראים שעלו מבבל לארץ ישראל, כרבי זירא ורבי ירמיה. וכן ה'מאן דהוא' שביקש לעלות לארץ ולברר שיטתו של רבי זירא. מסורת דומה על דבר מחלוקת איך לפסוק מצויה גם בירושלמי: אתא עובדא קומי רבי אימי וסבר מימר רבי יודה ורבי שמעון הלכה כרבי יודה, אייתי רב הושעיה מתניתא דבר קפיה מדרומא ותנא: וחכמים אומרים כל שמומו ניכר מערב יום טוב ולא התירו מומחה אלא ביום טוב, אין זה מן המוכן וקיבלה וחזר ביה.

⁴⁰ רבי זריקא הוא מן החכמים המוסרים את כללי ההכרעה בין התנאים, מבית מדרשו של רבי יוחנן. בבלי עירובין מו ב', ירושלמי פ"ג תרומות, ועי' בעבודת הד"ר ובמאמרי בספר 'בדרכי שלום'.

נראה שבנקודה זו אפשר להצביע על שני מסלולי הסבר למחלוקת שבמשנה. המסלול האחד תולה את איסור הראיה בבעית ההכנה, והמסלול השני תולה את בעית ההכנה באיסור הראיה.⁴⁴

ז. ראית בכור כראית טריפה

הדעה שנדחתה בבבלי, ליצור זיקה בין המחלוקת בראית בכורות לבין דין ראית טרפה והשאלה אם הראיה היא תיאור מציאות או חידוש בדינה של הבהמה, מופיעה במפורש בירושלמי:

מחלפה שיטתיה דרבי יודה דתנינן תמן רבי יהודה אומר אם לא היתה נבילה מערב שבת אסורה לפי שאינה מן המוכן והכא הוא אמר הכין רבי יודה? כדעתיה דרבי יודה אמר אין המומחה תורה. רבי חונה בשם רבי אבא דרבי יודה היא, דרבי יודה עבד ראיית בכור כראיית טריפה. כמה דאת אמר תמן רואין את הטרפה ביום טוב, ודכוותה רואין את הבכור ביום טוב. רבי יודן בעי דמאי מדבריהם וראיית טריפה מדבריהן כמה דאת אמר רואין את הטרפה ביום טוב ודכוותה מפרישין את הדמאי ביום טוב.

הירושלמי מפרש בכירור שהמחלוקת בין רבי יהודה ורבי שמעון במשנתנו אינה נובעת משאלת ההכנה אלא מהאיסור לראות בהמה ביום טוב, דברי הירושלמי מתאימים עם הצעת הבבלי שנדחתה, לתלות את המחלוקת בשאלה אם ראית בכור היא כראית טריפה או כתיקון הבהמה.

ח. חלוקת ראית הבכור לשני שלבים

הגמרא ממשיכה במעשי חכמים שמהם אפשר להסיק מהו הנוהג בראית בכורות:

אמי ורדינא חזי בוכרא דבי נשיאה הוה, ביומא טבא לא הוה חזי. אתו ואמרו ליה לרבי אמי. אמר להו: שפיר קא עביד דלא חזי. איני? והא רבי אמי גופיה חזי! רבי אמי, כי חזי מאתמול הוה חזי, וביום טוב שיוילי קא משייל היכי הוה עובדא.

⁴⁴ כעין זה ניסחו התוספות: "ופליגי ברואין מומין וגם פליגי במוקצה מיתורא דקתני אין זה מן המוכן".

תוספות נוקקים להסביר מדוע מיקל רבי יהודה במוקצה, אף שדעתם, בעקבות הגמרא, שההיתר של רבי יהודה הוא רק במקרה שראו את המום מערב יום טוב.

"מ"ש דבכל דוכתא מחמיר רבי יהודה טפי במוקצה מרבי שמעון וי"ל דטעמא רבה אית ליה הואיל דס"ל דרואין מומין ביום טוב וידוע שמום קבוע היה מאתמול א"כ אין כאן מוקצה דהא מאתמול דעתיה עלויה אבל לר"ש אית ליה דאין רואין מומין הלכך לאו דעתיה עלויה מאתמול על כן אסור אפילו אם בקרו בדיעבד." הסברו של התוספות אפשרי לפי דרכנו גם אם לא נראה המום מבעוד יום.

(ד"ה בכור שנפל, כו א)

בירור המציאות, ואילו ראית מומי בכור היא יצירת מציאות.⁴¹ ההצעה של רב יוסף מתאימה למגמה שמבקשת להסביר את מחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון בראית בכורות ביום טוב במנותק ממחלוקתיהם במוקצה והכנה.

אמר ליה אביי: אטו התם ברואין מומין פליגי? בקנסא פליגי. דאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: בדוקין שבעין כולי עלמא לא פליגי דאסור, משום דמשתנין.⁴² כי פליגי במומין שבגוף. רבי מאיר סבר: גזרינן מומין שבגוף אטו מומין שבעין, ורבי יהודה סבר: לא גזרינן.

אמר רב נחמן בר יצחק: מתניתין נמי דיקא, דקתני: רבי מאיר אומר: הואיל ונשחט שלא על פי מומחה אסור. שמע מינה: קנסא הוא דקא קניס, שמע מינה.

מסקנת הגמרא היא שאין לתלות את המחלוקת זו בזו. מחלוקת רבי יהודה ורבי מאיר בראית מומין אחרי שחיטה אינה מגדירה את מהותה של הבדיקה, אלא היא קשורה לסנקציות שנקטו חכמים כדי למנוע פזיזות בהגדרת מומי בכורות. ואילו המחלוקת לגבי ראיה ביום טוב אינה נובעת מכך, אלא עומדת לעצמה.

בגמרא לא התפרש מהי מהות המחלוקת בענין ראית מומין ביום טוב. רש"י פירש, שהמחלוקת היא על אופיו של מעשה הראיה. האם יש להחשיבו כתיקון או כפסיקת דין האסורים ביום טוב, באיסורי שבות. עד כה לא נמצאה בגמרא ראיה לכך שאלו השיקולים העומדים ברקע המחלוקת, ורק ההצעה של רב יוסף חשפה את האפשרות הזאת. הרעיון לתלות את המחלוקת בשאלה אם ראית המומין היא תאור המציאות או יצירתה, מעיד על כך שמדובר במחלוקת אודות מעין מלאכה האסורה ביום טוב, ולא בענין של הכנה או מוקצה.

דחייתו של אביי מחזירה את הדיון לעולם של הכנה ומוקצה.⁴³

⁴¹ כראית כהן בנגעים – אין נגע מטמא כל עוד לא ראה הכהן את הנגע וטמאו. ולכן אפשר שלא לראות נגעים בזמנים מסוימים כדי לא לטמא. כגון לחתן או במועד. ואפילו אחרי הראיה, הכהן מאפשר להוציא את כל הכלים מן הבית בעודם טהורים ורק אחרי הוצאתם מן הבית הוא מכריז על הטומאה.

⁴² כלומר, ראיית המום אחרי שחיטה אינה מועילה, כי חל שינוי במום עם המיתה והוא יכול להראות קבוע אף על פי שמחיים לא היה קבוע. ועי' לכלל הסוגיה במקבילה בבכורות, כח א-ב.

⁴³ עמדתו של אביי משתנה במהלך הסוגיה. תחילה סבר כברייתא של אדא בר אוכמי, ולאחר מכן חזר בו בעקבות ברייתת רב אושעיא. (תוד"ה והתנן, שבת מו ב). נראה שהשינוי הזה מתאים לשינוי המגמה בסוגיה בין ציר ההכנה לציר הראיה.

ויתכן שהפסק הזה מהוה מעין פשרה בין שתי הדעות. פסקו כרבי יהודה בראיין מומין, אבל חששו להכנה, כדעתו בשאר הלכות מוקצה, או כדעת רבי שמעון בהלכה זו, ולכן הצריכו בדיקה מקדמת המהווה הכנה.

ברוח הדברים שבהם פתחנו את הסוגיה, בראיה החיובית והלכתחילית של שחיטה ביום טוב, יתכן שיש להסביר את הנטייה לא להשלים את הבדיקה מערב יום טוב לא רק בחסרון הפנאי, אלא גם במגמה מהותית:

מכיון שההלכה לא הוכרעה לגמרי כדעת רבי שמעון, נהגו האמוראים בדרך המקיימת במידה מסוימת גם את שיטת רבי יהודה, המתיר לראות בכורות ביום טוב, למען יידעו שמעיקר הדין אפשר לראות ביום טוב. ולכן לא השלימו הבדיקה בערב יום טוב מלכתחילה, 'שמא יראו התלמידים' ויפסקו לגמרי כרבי שמעון.

מעבר לכך, ההנהגה לבדוק גם ביום טוב עצמו נובעת מכך שתפסו את ראיית מומי הבכורות כחלק מתהליך השחיטה, וכחלק משמחת יום טוב. כשם שלא הקדימו את השחיטה עצמה לערב יום טוב, אף על פי שהיא אפשרית. כשם שלא דחו את הפשט העור וניתוח הבהמה למוצאי יום טוב, אף על פי שהם סובלים דיחוי. כך לא רצו להפריד לגמרי את ראיית הבכור מן השחיטה.⁴⁷

ט. בהמה שמתה

המשנה האחרונה בסדרת משניות שחיטת הבהמה עוסקת בבהמה שנתבלה ביום טוב:

בהמה שמתה לא יזיזנה ממקומה. ומעשה ושאלו את רבי טרפון עליה, ועל החלה שנטמאת, ונכנס לבית המדרש ושאל. ואמרו לו: לא יזיז ממקומם. המאירי מסביר, שמשנה זו אינה שייכת לסדר הפרק, והיא נזכרת רק בדרך אגב, בעקבות משנת בהמה המסוכנת ובהמה שנפלה לבור. הנושא המרכזי שבה, לפי סוגיית הבבלי, הוא איסור טלטול דבר שאינו מוכן:

אמר המאירי: בהמה שמתה וכו' ומשנה זו אינה מכונת סדר הפרק אלא מתוך שדבר במשנה שלפניה בבהמה שנפלה לבור דבר במשנה זו בבהמה שמתה איזה הוא דינה ואמר שבהמה שמתה לא יזיזנה ממקומה ופירוש הדברים: כשמתה ביום טוב שהדבר למד מעניו. הגמרא מפתחת כאן סוגיה בנושא בהמה שמתה ואיסור טלטול, בהקבלה למשנה בסוף מסכת שבת

מרבי אמי למדים, שיש לחלק את ראית הבכור לשני שלבים. בערב יום טוב, הוא מסתפק בראיה, וביום טוב עצמו, חקר את בעל הבהמה כדי לברר כיצד נפל בה המום. וכן נהג גם רבא:

כי הא דהוא גברא דאייתי בוכרא לקמיה דרבא אפניא דמעלי יומא טבא, הוה יתיב רבא וקא חייף רישיה, דלי עיניה וחזייה למומיה. אמר לה: זיל האינדא ותא למחר. כי אתא למחר אמר: היכי הוה עובדא? אמר ליה: הוה שדיין שערי בהך גיסא דהוצא, והוה איהו באידך גיסא. בהדי דבעי למיכל עייל רישיה ופרטיה הוצא לשפותיה. אמר ליה: דלמא את גרמת ליה? אמר ליה: לא.

הגמרא מסבירה את הצורך בחקירת החכם, מעבר לראית המום. הסיבה לכך, היא החשש, שמא הבעלים גרמו למום להוצר, אף שלא עשאוהו כמו ידיהם. ואף גרמא אסורה במומי בכורות, כמבואר בברייתא:

ומנא תימרא דגרמא אסור? דתניא: 'מום לא יהיה בו', אין לי אלא שלא יהיה בו מום, מניין שלא יגרם לו על ידי דבר אחר? שלא יביא בצק או דבלה ויניח לו על גבי האזן כדי שיבא הכלב ויטלנו, תלמוד לומר: 'כל מום', אמר 'מום' ואמר 'כל מום'.

העולה משני המעשים האחרונים בגמרא הוא שיש לבדוק את הבכור פעמיים, פעם אחת בערב יום טוב, ופעם שניה ביום טוב עצמו. למעשה, יש כאן מעין פסיקה משלבת בין דעת רבי שמעון לדעת רבי יהודה. כדי לקיים דברי רבי שמעון בודקים גם בערב יום טוב, אבל שבים ומשלימים את הבדיקה ביום טוב עצמו כדעת רבי יהודה. הרעיון של הבדיקה החלקית בערב יום טוב טעון הסבר נוסף. בסיפור של רבא משמע שהסיבה שבגללה לא השלים הבדיקה בערב יום טוב היא פרוזאית לגמרי – עסק בחפיפת ראשו.⁴⁵ אולם אצל רבי אמי נראה שהיה זה נוהג קבוע.⁴⁶

אם מעמידים במוקד הסוגיה את שאלת המוקצה, אפשר לומר שהבדיקה המוקדמת נועדה להבטיח שהבעלים רואה את הבכור כמוכן ליום טוב. תפקידה הוא מעין הכנה, ואילו עיקר הראיה נעשית ביום טוב. לפי ההסבר האחר שהוצע בדעת רבי שמעון, בעית 'אינו מן המוכן' נובעת מבעית 'אין רואין' ולא להיפך, יתכן שראיה מקדימה בערב יום טוב 'מכשירה' גם את הראיה ביום טוב עצמו, כי הדבר נראה פחות כתיקון משמעותי. שהרי הוחל בו כבר מערב יום טוב.

⁴⁵ רמזיה לסיפור הידוע על הלל הזקן והטרדן שהקיפו בחבילי שאלות בערב שבת כשעסק בחפיפת ראשו לשבת.

⁴⁶ רש"י מסביר גם במעשה של רב אמי: 'פעמים שהיה טרוד'. (כז ב' ד"ה וביום טוב)

⁴⁷ בזה דומה במקצת ראיית הבכור בערב יום טוב לעירובתבשילין, מעשה סמלי בערב החג המאפשר לסמוך עליו ולהמשיך ביום טוב עצמו במלאכה.

אמנם, הצמדת דין בהמה שמתה לדין חלה שנטמאת מעלה את האפשרות לפרש את המשנה בבהמת קדשים גם על פי פשט. ולא רק כאוקימתא נצרכת משיקולים חיצוניים.

יש לצרף לכך שהסוגיה הקודמת עסקה במפורש בככור. והרי עוד שיקול להעמיד משנתנו בבהמת קדשים. משהועמדה גם המשנה הזאת בקדשים, מתחזקת עוד יותר העמדה שהצענו בראש הסוגיה, אודות הזיקה הקיימת בין הדיון במשניות ביצה בבהמות, לענייני קדשים.

אלא טעמא דקדישא הא דחולין שריא, הניחא למר בריה דרב יוסף משמיה דרבא דאמר: חלוק היה רבי שמעון אף בבעלי חיים שמתו שמותרין - שפיר, אלא למר בר אמימר משמיה דרבא, דאמר: מודה היה רבי שמעון בבעלי חיים שמתו שאסורין מאי איכא למימר? הכא במאי עסקינן במסוכנת ודברי הכל.

לפי ההסבר הנוכחי, שבים להבנה שמדובר במסוכנת, ולכן נחשבת למוכנה מערב שבת ויום טוב, בין לרבי שמעון ובין לרבי יהודה. משנתפרשה כך, רב הדמיון בין משנתנו לבין קודמתה משנת הבכור, מכיון שגם במשנת הבכור האיסור הוא על בהמה שלא היה בה שום מום מערב יום טוב, אבל אם היה מום, ותחילת ראית החכם, הרי היא נחשבת מן המוכן.

נמצא, ששתי האוקימתות של הגמרא יש להן אחיזה מפתיעה בפשט המשנה. שהרי שתי המשניות שלפניה, עוסקות בדיוק בשני העניינים הללו, הראשונה מהן במסוכנת, והשנייה בבהמת קדשים – בכור. בכך נהיה הקובץ של משניות בהמות לשחיטה יותר מהודק ומקושר בכל חלקיו.

י. אותו ואת בנו

במשנה נדונו שלשה סוגים או מצבים מיוחדים של בהמות בהקשר של שחיטה. בהמה מסוכנת, בכור ובהמה שמתה. התוספתא מוסיפה על המשנה עוד דגם אחד, גם הוא, מקרה גבול:

הלכה ב

אותו ואת בנו שנפלו לבור. רבי ליעזר אומר מעלה את הראשון על מנת לשוחטו ושחטו, והשני עושה לו פרנסה במקומו בשביל שלא ימות. רבי יהושע אומר: מעלה את הראשון על מנת לשוחטו ואינו שוחטו ומערים ומעלה את השני רצה שלא לשוחט אחד מהן הרשות בידו.

הלכה ג

בה נחלקו רבי יהודה ורבי שמעון בחיתוך נבלה לפני הכלבים.

לימא תנן סתמא דלא כרבי שמעון דתנן: ⁴⁸ רבי שמעון אומר מחתכין את הדלועין לפני הבהמה ואת הנבלה לפני הכלבים, רבי יהודה אומר אם לא היתה נבלה מערב שבת אסורה. ⁴⁹

משנת רבי שמעון מתירה להשתמש בנבלה שמתה בשבת. ואילו במשנתנו סתמו שאסור. משמע, שזו משנת רבי יהודה. לכאורה, אין בכך שום פסול, שהרי הסוגיה בראש המסכת כבר הציעה את האפשרות שבשבת סתם לן תנא כרבי שמעון וביום טוב סתמו כרבי יהודה. ⁵⁰ אבל נראה שבעלי הסוגיה כאן לא נחה דעתם מן הפירושו ההוא, והם מבקשים למנוע את הסתירה בין הסתם בשבת לסתם בביצה. אפילו תימא רבי שמעון, מודה רבי שמעון בבעלי חיים שמתו שאסורין.

התירוץ הזה של הגמרא הוא חידוש גדול במשנה. זו אוקימתא, שלפיה סתם בהמה בריאה שמתה בשבת או ביום טוב, ⁵¹ אסורה גם לדעת רבי שמעון. ומה שהתיר רבי שמעון הוא רק בבהמה שהיתה מסוכנת בערב שבת ויר"ט. ⁵²

הניחא למר בר אמימר משמיה דרבא דאמר מודה היה רבי שמעון בבעלי חיים שמתו שאסורין, שפיר, אלא למר בריה דרב יוסף משמיה דרבא דאמר חלוק היה רבי שמעון אפילו בבעלי חיים שמתו שמותרין, מאי איכא למימר?

תרגומה זעירי: בבהמת קדשים.

דיקא נמי דקתני עליה: 'ועל החלה שנטמאת' מה חלה דקדישא אף בהמה דקדישא.

הרי כאן עוד אוקימתא דחוקה, המעמידה את המשנה בבהמת קדשים, שאסורה לאכילה ולשימוש כלשהו. ⁵³ וכל חידושה של המשנה אינו אלא לאסור טלטולה ביום טוב לחלוטין.

הצורך להדחיק נובע מכך שהגמרא מבקשת להתאים את המשנה לדעת רבי שמעון. דבר שלכאורה אינו הכרחי כלל.

⁴⁸ מסורת הש"ס: דתניא.

⁴⁹ משנה שבת כד ד. במשנה דעת רבי שמעון מובאת כדעת תנא קמא סתמית. בגמרא מסכת שבת (קנו ב – קנו א) מחלוקת אמוראים אם הלכה כרבי שמעון או כרבי יהודה. ודיון מפורט בהתאמת שיטותיהם במקצה גם למשניות ביצה. בלא להזכיר את משנתנו ולדון בה. ⁵⁰ לעיל, ב א.

⁵¹ לפי השיטה הנוכחית בגמרא אין ביניהם הבדל בענין זה. ⁵² לפי הסבר זה מובן היטב מדוע מופיעה משנתנו כאן בפרק, שהרי היא המשך ישיר למשנת מסוכנת, ובכור שהיה בו מום – ולו שאינו קבוע – בערב יום טוב.

⁵³ אסורה בהנאה וטעונה קבורה ואינה נפדית (רש"י ד"ה בבהמת קדשים)

ל'כתחילה' שנובע לא רק ממצות האכילה אלא גם מהערך של העיסוק בשחיטה, בשל הזיקה והדמיון בינו לבין הקרבת שלמי חגיגה בשמחת יום טוב, ולכן ההרחבה הגדולה בכוחא דהיתרא של שחיטה ביום טוב.

בכור שנפל לבור אע"פ שמומו ניכר מערב יום טוב ולא התירו מומחה אין שוחטין אותו ביום טוב לפי שאינו מן המוכן.

ההלכה הראשונה בתוספתא מציעה בנוסף למשנה עוד תחום גבולי – איסור שחיטת אותו ואת בנו. הברייתא מורה שאי אפשר להתיר שחיטת אותו ואת בנו ביום טוב,⁵⁴ כשם שהיא אסורה בכל ימות השנה היא אסורה גם בחג, אבל ניתן לנצל את היתר השחיטה כדי לפתור את בעית הצער-בעלי-חיים.

ההלכה השניה מרחיבה את ביאור דעת רבי שמעון במשנה, לחומרה, ומורה שגם במקרה של מום ניכר, אם לא התירו מומחה אין שוחטין ביום טוב. נראה, שלשון זו תומכת בפירוש שרבי שמעון אסר לראות ביום טוב, ולכן נאסרה מכת זה גם בהמה שמומה ניכר, שהרי אם כבר המום ניכר, קשה לשער שהבעלים לא חשבה למוכנה.

יא. סיכום

קובץ המשניות העוסק בבהמות לשחיטה בפרקנו בוחן את הגבולות של היתר השחיטה ביום טוב והשתמעויותיו. המשנה הראשונה מתייחסת לגבול הזמן – השחיטה ברגעים האחרונים של החג, כשכבר אין שימוש ממשי בבשר לאכילת יום טוב, אבל משתמשים בהיתר השחיטה כדי להציל את אבדן הממון של הבהמה המסוכנת. המשנה השניה מתייחסת לגבול הכשרות – בכור זקוק ל'הכשר' מיוחד לצורך אכילתו: מום. השאלה היא אם העיסוק בראית בכורות מותר ביום טוב, והאם בכור שלא היה בעל מום או שלא ניכר מומו מערב יום טוב, נחשב מוכן וראוי לשחיטה. המשנה השלישית מתייחסת לבהמה שמתה בלא שחיטה, ולשאלה אם היא נחשבת ראויה למאכל כלבים,⁵⁵ ודנה בעיקר בשאלה האם רבי שמעון מתיר בהמה שכזאת, כהיתרו הכללי במוקצה. סוגית הגמרא באוקימתותיה למשנה זו קושרת אותה עם משנת בהמה מסוכנת ועם משנת בכור – בהמת קדשים שמתה.

העולה מכל האמור הוא שקיימת מגמה להתיר כמידת האפשר שחיטה ושימוש בבהמות ביום טוב, ובצד מגמה זו מוצבים הגבולות עד היכן ניתן להשתמש בהיתר זה. הרעיון שהתגבש מתוך העיון בסוגית הפתיחה ומהערות שונות במהלך הסוגיות הוא, ששחיטה ואכילת בשר ביום טוב הן ערך

⁵⁴ והיא אסורה גם בקדשים (חולין ה משנה א).

⁵⁵ מכיון שהיתה ראויה קודם לכן למאכל אדם, ואולי גם מפני שיש חובת 'אוכל נפש' גם כלפי הכלבים, בעלי החיים שמוזנותם עליך.